

LBRIS

We know
books

George Watson

Literatura uitată a socialismului

Traducere de *Gabriela Stoica*

paideia

București, 2025

Cuprins

<i>Argument</i>	9
<i>Prefață</i>	11
O literatură uitată.....	15
Millar sau Marx?	36
Noțiunea de revoluție conservatoare	55
Tradiția Tory a Socialismului	81
Tocqueville sau Povara libertății	99
Francezii uitați de la 1848.....	115
Adolf Hitler	131
Pactul Molotov–Ribbentrop.....	155
Marx și Holocaustul.....	169
George Orwell	187
Marea amnezie	205
Note.....	217

O literatură uitată

Ideea socialistă s-a născut acum aproximativ un secol și jumătate, în preajma anului 1840.

Dar izvoarele sale scrise datează din ultimii ani ai secolului Luminilor. Este epoca în care se naște accepțiunea radicală a termenului de revoluție și când teoriile sociale încep să prindă contur. În absența noțiunilor de revoluție și de clase sociale, povestea nu ar putea fi spusă. Așadar, această carte se va ocupa de istoria socialismului, de gestația, genealogia și izvoarele sale, dar și de triumful și declinul lui.

Literatura despre o idee politică nu mai veche de două sute de ani pare o temă ușor de studiat, la îndemâna oricărui istoric sau specialist în științe politice. Or, eu nu sunt nici una, nici alta, și atunci poți să te întrebi de ce un critic literar ar vrea să se ocupe de un astfel de subiect sperând că va fi și înțeles, dacă o va face. Răspunsul îl găsim căutând textele și citindu-le. Unii dintre autori sunt astăzi uitați sau obscuri. A

face efortul de a-i citi, sau de a parcurge operele mai puțin cunoscute ale unor autori faimoși, înseamnă să acorzi atenție la ce au scris ei negru pe alb și nu la ceea ce, în mod tradițional, se pretinde că au scris sau și-ar fi dorit să fi scris discipolii lor moderni. „Lupta omului împotriva puterii – afirmă Milan Kundera – este lupta memoriei împotriva uitării.” Aceasta este și sarcina noastră. Dacă-și îndeplinește menirea cu o scrupulozitate indispensabilă, un spirit critic trebuie să cearnă ipotezele tradiționale. El trebuie să respingă instinctiv tot ce poate semăna cu o idee preconcepută. Este o misiune aptă să suscite multă inamicizie căci, printr-o bizară răsturnare de roluri, stânga s-a arătat în ultimii ani mult mai temătoare față de orice inovație decât cei care se pretind conservatori; ca și cum atitudinile defensive din acțiunea politică cotidiană – „nu concedierilor, nu închiderii uzinelor” – ar fi pătruns în modul de percepție al trecutului socialist. Istoria, care aparent era de partea socialismului acum mai bine de o sută de ani, pe când George Bernard Shaw publica *Fabian Essays*, nu mai e aceeași, iar socialiștii, care știu acest lucru, se simt ofenșați de orice ar putea trece drept sacrilegiu la adresa sfinților din calendarul lor și se tem să nu se dezvăluie ce-au putut spune sau face pionierii socialismului. De la jumătatea secolului al XX-lea, intelectualii de stânga au devenit brusc reverențioși și conformiști față de nume sacre din anele socialiste precum Chartismul sau Martirii Tolpuddle, Walter Benjamin, Bertolt Brecht și, mai presus de toți, Lenin. Un istoric al Revoluției sovietice a constatat recent că, de la moartea sa din 1924, Lenin a făcut obiectul unei hagiografii cu puternic iz mesianic: nu se vorbea decât de „devotamentul și abnegația sa în serviciul Cauzei, de modestia, stăpânirea de sine și generozitatea lui”,

Iar biografia îi era modelată după viața lui Christos¹. De altfel, christologia nu este foarte departe de ideologia socialistă și nu poate decât să aspire la statutul de religie oficială, conform propriei vocații etatiste. Rareori trecerea de la subversiune la ortodoxie a avut de parcurs o atât de mică distanță. Din 1960 – și chiar mai devreme – orice tentativă de a clarifica ceea ce părinții credinței socialiste au susținut era considerată în Occident drept o blasfemie. Această bigoterie a fost ilustrată perfect de J.G. Merquior în *Western Marxism*; vechi marxist, el denunță pretențiile filozofice ale teoriilor academice contemporane privind istoria socială și sociologia gândirii, făcând astfel dovada unui curaj excepțional într-o epocă în care filozofia socialistă devenise un fel de zonă interzisă pentru fideli, asemenea unui sanctuar. Oricine ar vrea să înțeleagă sensul cuvântului „pietate” ar face bine să cerceteze numerele vechi ale revistei „New Left Review”, mai degrabă decât „Church Times”. Stânga, în apogeul său, interzisesese anumite subiecte, precum ideea de revoluție conservatoare, rezistența inițială a liderilor socialiști față de Statul providențial sau apropierea fățișă de Partidul Tory pe care unii erau mândri să-l declare principala lor sursă de inspirație: naționalizarea, în definitiv, nu era cel mai bun mijloc de a face ca statul, cel mai mare dintre capitaliști, să devină și mai puternic? Cine să mai fie preocupat să-și amintească de lunga și unica tradiție socialistă referitoare la discriminarea rasială și la genocid? Când se scrie istoria, ceea ce oamenii aleg să uite are aceeași semnificație cu ceea ce se străduiesc să-și amintească. Impietatea devine atunci inevitabilă, perspectivă propice pentru a stimula și a îndrăzni. Vremea autopsiei a sosit. Iar funcția exegetului nu ne obligă, în mare măsură, să

fim ireverențioși? Mă aventurez, o dată în plus, pe terenul gândirii politice cu convingerea fermă că se studiază puțin și se aprofundează și mai puțin scrierile teoreticienilor socialiști, chiar ale celor mai celebri. În plus, se merge până la omiterea numelor unora dintre ei, în pofida importanței lor. Până în zilele noastre, autori de istorie socială persistă în a afirma, de exemplu, că primele teorii detaliate despre diferențele între clasele sociale aparțin lui Marx, deși el însuși a negat acest lucru. Este motivul pentru care am consacrat un capitol cărții lui John Millar *The Origin of the Distinction of Ranks* din 1771 care, deși nu e socialistă, reprezintă prima lucrare teoretică europeană, complet ignorată astăzi, despre acest subiect; alt capitol l-am consacrat unui aspect neglijat al viziunii lui Tocqueville, unul dintre primii liberali, care considera că egalitatea claselor amenință libertatea; și, încă un capitol, tradiției conservatoare a socialismului, începând cu secolul al nouăsprezecelea, căci existau socialiști care urau progresul și cereau întoarcerea la vechile valori. Alt mit, născut din lipsa de informație și interes, este cel conform căruia socialiștii s-ar fi considerat întotdeauna de stânga. În realitate, altădată, ca și astăzi, mulți dintre ei credeau sincer în meritele unei clase privilegiate, iar avantajele considerabile ale *nomenklaturii* sovietice nu erau nicidecum o consecință inevitabilă sau un efect pervers al acaparării puterii de către Lenin în 1917. Așa cum fostul dictator comunist Todor Jivkov a recunoscut cu candoare la procesul său de la Sofia din 1991, că somptuoasele cadouri pe care le făcea rudelor și prietenilor erau o practică socialistă normală. „Dar situația era identică în toate țările socialiste!” spunea el. Și așa era.

Indiferența față de textele teoreticienilor politici, ilustrată de soarta cărții lui John Millar, este remarcabilă; ca și față de *Istoria comunismului* de Alfred Sudre, prima lucrare consacrată acestui subiect, prea puțin cunoscută atât în Franța, cât și în lume; deși această carte, premiată de Academia franceză la apariția sa, reeditată și tradusă de nenumărate ori, debordează de observații penetrante și de predicții clarvăzătoare. Scrisă de un tânăr avocat parizian care tocmai participase la revoluția de la 1848, ea nu-i menționează deloc pe Marx și pe Engels, demonstrând prin aceasta că tradiția comunistă precede publicarea *Manifestului Comunist* de la 1848, ceea ce Marx și Engels știau, fără să ajungă însă la Platon sau Thomas More, cum o face Sudre în seriosul său studiu. Cât despre teoriile socialiste cu privire la exterminarea rasială, ele abia au fost abordate de F.A. Hayek în cartea *The Road to Serfdom* din 1944 și sunt astăzi atât de rar menționate încât cei mai calificați specialiști sunt deconcertați să le afle. M-am confruntat cu neîncrederea lor chiar după lectura pasajelor scrise de Marx și Engels, de Shaw și de Wells! Mai mult, titlurile volumelor unde ele se pot regăsi sunt cel mai adesea ignorate. Cine a citit *Anticipations* de Wells din 1902 va descoperi, în ultimele sale pagini, expunerea unei utopii socialiste menite să distrugă „confuzia cenușie” a democrației și s-o înlocuiască cu un Stat mondial condus de o elită autodesemnată de rasa albă cu misiunea de a epura omenirea, exterminând populația de culoare. Obiectivul lui Wells era eficiența, conform tradiției socialiste a genocidului și a doctrinelor despre supremația Albilor, vechi de două secole; lucru pe care-l constată implicit Michael Coren în *The Invisible Man* (1993). „Lumea e lume și nu o instituție de caritate” scrie Wells în lugubra sa concluzie care

reclamă genocidul. Când Hitler și-a botezat mișcarea național-socialism, partidele socialiste germane au condamnat unanim acest apelativ pentru că vedeau în el o manevră înșelătoare pilotată în secret de marea finanță, fără să aibă nimic de spus însă despre teoriile lui rasiale. Adevăratul defect al ideilor comuniste, a spus Hitler unui confident, este că „ele nu sunt cu adevărat socialiste”, pentru că urmăresc doar să creeze o turmă lipsită de viață individuală. Cartea noastră are ambiția să șteargă machiajul care disimulează toate aceste lucruri, cu convingerea că textele despre socialism, pro sau contra, nu sunt deloc citite, ba chiar uitate, fiind însă suficient de surprinzătoare ca să ne rețină atenția. Ne vom apleca, deci, asupra unei literaturi deliberat trecute sub tăcere, pentru că prea adesea este compromițătoare. Mao Tse-Tung a spus-o într-un discurs din martie 1957, penultimul din *Cugetările sale*: „Unii au citit două sau trei cărți marxiste, dar ceea ce ei au citit nu au pătruns, nu s-a prins în mintea lor”. Este treaba unui critic literar să redescopere textele, să le descifreze și să le acorde toată atenția pe care o merită. În 1992, un prim-ministru conservator britanic, în euforia victoriei sale electorale, a numit socialismul „un obiect de muzeu”. Dacă este așa, atunci seamănă cu o medalie pusă în spatele unei vitrine zăvorâte de un secol și pe care nimeni nu s-a gândit s-o cerceteze. Este timpul ca cineva s-o facă.

De la început, prevenim cititorul că va găsi aici un exemplu excepțional și tulburător despre modul în care o literatură poate cădea în uitare. Doctrină bazată pe texte scrise, socialismul s-a revendicat din lucrări celebre, disponibile pe scară largă și a căror lectură a fost multă vreme impusă milioanei de oameni din Europa răsăriteană și din Asia. Avem în vedere

trei perioade istorice, iar studiul meu o vizează în principal pe prima, cea a conceperii socialismului, dintre anii 1840 și 1917. Urmează perioada împlinirii, al cărei punct culminant este luarea puterii în China în 1949, apoi perioada declinului care s-a terminat odată cu căderea Zidului Berlinului în 1989. În mod bizar, perioada de împlinire (1917-1949) a fost cea mai neglijată, în sensul că socialismul era venerat, dar foarte puțin studiat. Poate că era studiat atât de puțin pentru că era venerat atât de mult și oricine și-a petrecut viața într-un mediu universitar știe în ce măsură cuvântul „socialist”, în această perioadă și în anii care i-au urmat, era suficient ca să sacralizeze dezbaterea și să pună punct oricărei obiecții. Întotdeauna au existat antisocialiști, dar ei erau considerați sceptici și cinici. Este motivul pentru care niciun antisocialism radical și idealist nu a putut vreodată, cu adevărat, să prindă rădăcini în gândirea occidentală. Iar socialismul, chiar de dușmanii săi, este cel mai adesea perceput ca un ideal de generozitate și umanism, din nefericire ratat de o serie de obstacole tehnice pe care partizanii lui, orbi, dar bine intenționați, nu le-au prevăzut. Iată un mit pe care această carte își propune să-l distrugă. Pentru istoricul literar, lumea istoriei politice va fi întotdeauna surprinzătoare. Specialiștii în știința politică cunosc, desigur, că marii gânditori de altădată au scris cărți, dar nu sunt curioși să vadă ce conțin. Acest paradox se va revela în paginile ce urmează. Astfel, prima istorie a socialismului care-l prezenta drept o teorie conservatoare a fost respinsă prompt de Proudhon prin 1850, ca fiind un morman de banalități. Totuși, un secol mai târziu, nimeni nu ar fi considerat banal să califici socialismul drept conservator, dovadă că locurile comune au viață scurtă. Într-o scrisoare din

iulie 1864, Gustave Flaubert, care citea atunci autori socialiști, precum Charles Fourier, în vederea scrierii romanului său *Educație sentimentală*, se plângea de plictiseala pe care i-o produceau aceste lecturi. Autorii socialiști erau pentru el „despoți și bădărani”, mintea lor reacționară era din Evul Mediu, erau obsedați de „spiritul de castă” și, mai ales, nu aveau în comun decât ura față de libertate și față de Revoluția franceză. Lectura acestor texte semăna cu cea mai plicticoasă temă școlară: „Socialismul modern pute a pedagog”. La mijlocul secolului al XIX-lea, nu era deci un lucru excepțional să percepi socialismul ca pe o doctrină retrogradă și infectată de snobism, iar autorul *Doamnei Bovary*, care era expert în materie de plictiseală și de conștiință de clasă, nu pare deloc surprins de rezultatul descoperirii sale.

Nervozitatea lui era, deci, firească. Orice critic, indiferent de vârstă și de convingeri, nu ar risca să atribuie mari calități artistice celor mai multe opere din literatura socialistă. Elogiile care li s-ar putea aduce se rezumă la câteva cuvinte: Marx a redactat un bun pamflet cu al său *Manifest Comunist* de la 1848 și, dintre autorii englezi, George Bernard Shaw și H.G. Wells sunt pe deplin lizibili; să mai adăugăm câțiva poeți și romancieri englezi și francezi din anii 1930, deși mulți dintre ei au rezistat prost la proba timpului. Dacă praful s-a așternut gros pe cele mai multe dintre aceste opere, singura care se apropie de un mare roman socialist, în orice limbă ar fi, rămâne primul volum din Forsyte Saga, *The Man of Property*, în care Galsworthy descrie cu virtuozitate comportamentul distructiv al unei clase dominante, povestind tragedia unei căsătorii nefericite unde simțul proprietății materiale distruge dragostea.

Chiar și cei mai înflăcărați admiratori vor fi probabil de acord că marii clasici ai socialismului nu au nevoie de multă subtilitate pentru a fi înțeleși. În 1947, Pamela Hansford Johnson publica un articol entuziast intitulat „Valoarea literară a lui Marx” (The literary achievement of Marx) în revista „Modern Quarterly”; ea afirmă că stilul teoreticianului este caracterizat din abundență de metafore gotice și de o „mânie purificatoare”, niciodată sau foarte rar de opacitatea expresiei. Chiar și ironia lui Marx – pe care mărturisește că l-a citit numai în traducere – este ușor descifrabilă: „totdeauna inconfortabilă, niciodată ambiguă”. Această remarcă este potrivită și semnificativă, cu atât mai mult cu cât nu se aplică scrierilor politice din secolul al XVIII-lea iluminist sau celor aparținând urmașilor liberali din secolul al XIX-lea până astăzi; și nici gânditorilor conservatori precum Benjamin Disraeli sau Michael Oakeshott. Literatura socialistă nu este întotdeauna plăcută la lectură și, de obicei, lasă puțin loc exegezei. În rest, la momentul de apogeu, teza sa centrală era că lumea capitalistă este sortită pieirii, iar o convingere atât de solidă nu are nevoie de podoabe artistice. Surprinzător să constatăm că și sexul animă rareori scrierile socialiste. Charles Fourier, mort în 1837 și căruia Flaubert îi deplângea stilul, este cunoscut mai ales pentru inventarea falansterului, comunitate rurală de 1620 de persoane în care viața, munca și recompensele erau determinate de o reglementare amănunțită. El a lăsat moștenire discipolilor săi un manuscris intitulat *Le Nouveau Monde amoureux*, redactat între 1817-1818, un fel de utopie de inspirație premarxistă într-o epocă în care alți rebeli, precum Shelley, predicau amorul liber. Fourier încearcă să armonizeze pasiunile și instinctele umane eliberându-le de

constrângerii, căci el vede în reprimare cauza unor aberații precum sadismul și homosexualitatea și leagă pulsațiile sexuale de mișcările astrale. Necunoscute de Flaubert, cele cinci caiete ale acestei lucrări au rămas inedite până în 1967. Anul era propice publicării unor teorii despre libertatea sexuală și revoluția socială, dar cartea a trecut aproape neobservată. Dovadă că și cultul amorului liber nu rezistă lungilor tirade ale vorbăriei socialiste. Conservatorismul ideii socialiste a fost familiar unor victorienii ca temă de discuție, dar interesul pentru acest subiect nu a durat. Utopiile nu stau mult timp pe rafturile bibliotecilor, se știe acest lucru, și e de datoria fiecărei generații să scoată la lumină anumite adevăruri. Atunci când George Orwell și Arthur Koestler au reanimat dezbaterea, în anii 1940, niciunul nu s-a referit la controversa secolului al XIX-lea și ei au crezut, cu sinceritate, că au fost primii care au făcut această descoperire. Cu toate acestea, o generație mai târziu, în anii 1960, conservatorismul propriu socialismului era din nou uitat și se admitea, aproape în unanimitate, că avem de-a face cu o doctrină de stânga chiar de la nașterea sa. E greu să judecăm cât este indolență și cât este conspirația tăcerii în această atitudine. În afară de ariditatea regretabilă a textelor, am asistat la un refuz colectiv de a le prezenta drept ceea ce sunt; în fond, o orbire ideologică cu atât mai puternică cu cât existau foarte puține capodopere a căror lectură să fie necesară. Dacă anumite tendințe conservatoare și criminale ale socialismului au fost tănuite deliberat, înseamnă că suntem în prezența unuia dintre cele mai răsunătoare succese ale dezinformării din toată istoria intelectuală; și devine indispensabil, cu vremea, să se repună în discuție o atât de flagrantă lipsă de curiozitate, indiferent care vor fi fost motivele acestei tănuiri.